

LUTFIY SHE'RIYATIDA SHE'RIY SAN'ATLARNING QO'LLANILISHI

Toshmurodova Xalima To'raxonovna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani
o'qituvchisi*

Annotatsiya .Ushbu maqolada o'zbek mumtoz adabiyot shoiri Lutfiy she'rlarini tahlil qilish, she'riy san'atlarni aniqlash va talqin qilish haqida so'z boradi. Misol tariqasida shoir ijodidan namunalar o'quvchilar hukmiga havola etiladi.

Kalit so'zlar: azod, talmeh, husnita'lil, mubolag'a, tamsil, ig'roq, tablig', g'uluv.

USE OF POETIC ARTS IN LUTFIY'S POETRY

Annotation. *This article deals with the analysis of the poems of the Uzbek classic poet Lutfiy, the definition and interpretation of poetic arts.*

Key words: *Cannot be translated.*

Mavlono Lutfiy lirikasi Navoiygacha bo'lgan davr mumtoz adabiyotimizning badiiy turfaliklarini mujassamlashtirgan betakror she'riyatdir. Bugun nafaqat o'zbek, balki butun Sharq adabiyotini, umuman jahonni hayratga solgan so'z mulkining sultoni Alisher Navoiy ham Lutfiy ijodiga katta baho bergan, uni so'z mulkining "malik ul-kalomi" deb bejiz ulug'lamagan edi.

Badiiy so'z, xususan, she'riyat bobida nozik did, o'tkir mushohada, teran poetik tafakkurga ega bo'lgan Mavlono Lutfiy ijodiy merosini rang-barang lirik janrlar vositasida tasavvur qilamiz. Ayniqsa, Navoiygacha bo'lgan davrdagi g'azal taraqqiyoti bevosita Lutfiy nomi bilan bog'liq.

Tazod sharq mumtoz adabiyotida keng qo'llanilgan usul bo'lib, bir-biriga zid narsa va hodisalarni yuzlashtirish demakdir. Lekin yana shu qarama-qarshi qo'yilgan narsa va hodisalar ayni vaqtda o'zaro uzviy bog'langan bo'ladi.

Adamdin emdi seningtek vujuda qayda kelur,

O'lar tirik seni ko'rsa, va le o'lik tirilur.

Lutfiy xalq orasidagi yahshi narsani maqtaganda «o'likni tiriltiradi» degan ta'biri asosida tazod yaratgan. Yordagi husn-qomad shu darajadagi, u o'likka jon bag'ishlaydi, uni ko'rgan tiriklar esa o'ladi. O'lish va tirilish, o'lik va tirik qarama- qarshi tushunchalardir. Ammo bu hodisalarning birgina sababchisi - ma'shuqadir. Mumtoz shoirlarimiz va xususan Lutfiy ijodida tazod yetakchi badiiy vositalardan biri sifatida o'rinli qo'llanilgan.

U ba'zan aniq predmet yoki hodisa tasvirida ishtirok etsa, ba'zan kishi holati va tasavvurlarining poetik ifodalashda yordam beradi

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

Lutfiy lirikasidagi tazodni o'rganar ekanmiz tazod bir qancha ko'rinishlarga ega ekanligi ko'zga tashlanadi. Tazod oddiy, murakkab, aralash, obrazli va parallel tarzda bo'ladi. Tazodning bu xillarini alohida-alohida misollar yordamida ko'rib chiqaylik. Oddiy tazod deb oddiy so'zlarga asoslangan qarshilantirish usuliga aytiladi.

Necha bu Lutfiy qulga javr etarsan?

Vafo qilkim, vafo haddin oshibtur

Dunyo go'zaliga atalgan muhabbat qo'shiqlarini kuylashda ma'no va shakl birligi uchun kurashgan shoir o'z maqsadini yoritishda boshqa badiiy vositalar qatorida tazoddan ham foydalanadi.

Xorlik haddin oshurmang, chunki izzat yo'ldadur,

Otingiz na'linda bizni hoki roh aylab o'tung.

Yuqoridagi misollarda «vafo»ga «jaf», «xorlik» va «izzat» qarama-qarshi qo'yilib, tazod usuli ishlatilgan. Xo'rlangan oshiq yorning jafolari haddan oshganligidan shikoyat qilib, suyukli yordan izzat va vafo qilishini so'raydi. Oddiy tazodda tushinilishi oson bo'lgan so'zlar baytning bir misrasida qarshilantirilgan. Masalan:

Sevar jonim, pari paykar habibim,

Visol-rohatim, hajri baloyim.

Agar oddiy tazodda qarshilanuvchi tomondagi so'z yakka holda bo'lasa, murakkab tazodda ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topadi. «Yo rab ne ajab» g'azalidagi mana bu bayt murakkab tazoddga misol bo'la oladi:

Hech yerda qarorim yo'q edi ko'yida turdim,

Jannatda muqim o'ldimu dildora yo'liqdim.

Birinchi qarshilanuvchi tomon ikki so'zdan, ya'ni «qarorim yo'q so'zlaridan iborat bo'lsa, ikkinchi qarshilanuvchi tomon ham ikki so'zlidir, ya'ni «muqim o'ldim». Real hayotni ulug'lab shu dunyo go'zalini sevgan shoir bu g'azalida ham muhabbatni olqishlaydi, maqsad yo'lida tazoni o'rinli ishlatadi. murakkab tazodda fikrlar qarama-qarshi qo'yiladi, shuning uchun tazodning bu turini fikriy tazod deb atash mumkin. Lutfiy lirikada mahbubaning faqat tashqi go'zalligini chizish bilan chegaralanib qolmay, uning ma'naviy tomonini, ichki dunyosini ochib berishga intiladi.

Bir nafasda o'lgay erdim furqatingning dardidin,

Vasl umididur menga o'lmakni dushvor aylagan.

Aralash tazodda tazod boshqa stilistik vositalar bilan aralash holda uchraydi. «Kozing qorasi» g'azalidan olingan mana bu misralar aralash tazodning yorqin misolidir:

Kozing qorasi fitna, va le oqi balodur

Jonlar oladur, vah ne balo ko'zi qarodur.

Misolimizdagi tazod «qarosi-oqi» tardi aks stilistik vositasi «qaro-balo» bilan birgalikda kelgan. Tazod yaratuvchi uchun katta imkoniyatlar beruvchi vositalardan bo'lib, unidan to'g'ri foydalanish ijodkorning uslubi, ma'naviy dunyosi va san'atkorlik kamoli bilan bog'liqdir.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

Lutfiyning mashhur «Bu ko'nguldur, bu ko'ngul» g'azalida o'xatishli tazodning chiroyli namunasini o'qiyviz:

O'qdayin qomatimizni qora qoshlig'lar uchun
Muttasil yo qiladurg'on bu ko'nguldir, bu ko'ngil.

O'q va yoy xususiyatlari jixatidan, ya'ni o'qning to'g'ri bo'lishi, yoyning egikligi o'zaro qarshilantirilgan . O'xshatishli tazod narsa va hodisalarni o'xshatish yo'li bilan qarshilantirishga tayanadi . Masalan:

O'qdek bo'yimiz egildi yoydek
Ul fitnalik ikki toqingizdin.

Bu baytdagi o'xshatishli tazod o'ziga xos ma'no kasb etadi. Oshiqning to'g'ri qaddi yorning fitnali qoshi tufayki yoy misol egiladi. Ma'lumki, ko'pgina mumtozlarimiz ijodida ma'shuqaning qoshi yoyga nisbat beriladi . Lutfiy bu an'anani tazod yordamida yangicha ishlagan.

Oy yuzungga zulf o'zin solsa ne tong bo'lg'ay, vale
Tun uzun bo'lsa nechakim subhidamdin chora yo'q.

Tun va subhidam so'zlari o'zaro qarshilantirilgan . Xijron alamlaridan ezilgan oshiq visolga intiladi, lekin buni yo'li mushkul . Sochning yorning yuziga tushib yopishi, tun uzun bo'lib tong otishi qiyinlashishiga o'xshatiladi.

Talmeh - arabcha “yashin chaqnashi”, “ko'z qirini tashlash”, “yalt etib qarash” degan ma'nolarni ifodalaydigan so'zdir. Talmeh - mumtoz she'riyatda keng qo'llanilgan ma'naviy san'atlarning eng xarakterlilaridan biri bo'lib, Lutfiy ijodiyotida ham ma'lum o'rin egallaydi. Talmeh san'atkorga bir ishora bilan chuqur ma'noni ifodalsh imkonini beruvchi san'atdir.

U istiora, tashbeh kabi san'atlardan farqli o'laroq, ijodkorga tarixiy yo afsonaviy voqealarga, masallar, mashhur asarlar va qahramonlar obraziga ishora qilish va shu yo'l bilan o'z fikrini mo'jaz holda kuchaytirish uchun imkoniyat beradi.

Hamdard ila holimni deyinkim, tusha borar,
Ul damki, yo'luqsa menga mahshar Farhod.

Lutfiy g'azalidan olingan bu baytda hajri-firoq ahvolini tang qilgan lirik qahramonning holatini yorqinlashtirish maqsadida mashhur Farhod afsonasiga ishora qiliyotir.

Talmeh ma'no va tuzilishiga jo'ra ochiq, yashirin, sodda va murakkab bo'lishi mumkin.

Diniy afsonalarda Iso Masihoning o'z nafasi bilan o'lganlarni tiriltirish, ularga jon bag'ishlash qobiliyatiga ega bo'lgan, deyiladi. She'riyatda sevimli yor va uning labini jonbaxshlik yuzasidan Iso Masihga o'xshatiladi. Yorning visoliga erishishni mubolag'ali tasvirlar ekan, Lutfiy ajoyib talmeh namunasini keltiradi:

Masihu Xizr edi ham birla jonbaxsh
Alar ul damdau bu damda sensan.
Mangu yashar kim ki ko'rar sizni bir.
Vah ne Xizr chashmai hayvonisiz.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

Chashmi jom la'link o'rgay erdi Xizr agar
Ichkay erdi boda ulkim obihayvon tortadur.

Xizr - afsonaga ko'ra «obi hayvon» tiriklik suvini izlab topgan va undan ichib, doimiy tirik yurgan payg'ambarning nomi. Xizr kishilarga doimiy yo'ldoshlik bilan mashhurdir. Yuqoridagi baytlarda yana shu payg'ambar obraziga nazar tashlab, shoir oddiy talmeh yaratgan.

Yoki Lutfiy quyidagi baytda Yusuf qissasiga sha'ma qiladi:

Yaqub bikin ko'p yig'idin qolmadi sensiz

Nuri basarim, xoh inon, xoh inonma.

O'quvchi kenja o'g'li Yusufdan ayrilib, uning firoqida cheksiz ko'zyoshlari to'kishi oqibatida ko'zlari nogiron bo'lib qolgan Yaqubning holatini eslashi bilan oshiq - shoirning sevgilisi ishtiyoqida qanday ahvolga tushib qolganligini darhol ko'z oldiga keltiradi.

Ushbu baytning mazmuni g'azal bilan to'la tanish bo'lgan o'quvchiga tushunarli bo'ladi. Afsonaga ko'ra, Yusuf juda go'zal bo'lgan. Zulayho Yusufning ishqida yonadi. Bir kuni Misr Zulayho ayollarini o'z uyiga mehmonga chaqirib, ularni ng qo'llariga pichoq va go'sht berib, to'g'rashga buyuradi. Ayollar ayni to'g'rayotgan paytda Yusufni ichkariga kiritib yuboradi Yusuf shu darajada chiroyli ediki, ayollar o'zlarini unutilib, qo'llarini kesib olishadi. She'riyatda ko'pincha, husn -chiroy kamoloti namunasi sifatida Yusuf esga olinadi. Bizning misolimizda shoir aytmoqchiki, Yusufning husni ma'shuqaning husnining o'ndan biriga teng xolos, ya'ni husn - malohat o'n bo'lakka bo'linib, undan to'qqiz ulushi ma'shuqaga berilgan, bir bo'lagi esa Yusufga. Yusufdan keyin, hatto undagi husni-malohat ham endi ma'shuqaga meros qolgan.

Demak, san'atkor talmeh san'ati orqali lirik qahramon holati va xarakterini bir lahzada ko'z o'ngimizda jonlantirishga qodirdir, buni u adabiy, tarixiy va mifologik qahramonlarni eslatish tufayli bajaradi.

Husni ta'lil (husni-ko'rk, chiroy; ta'lil - asoslash, isbot, vaj) istilohi arab tilidan olingan bo'lib, asoslash ko'rki yoki chiroyli asoslash degan ma'noni beradi.

Lutfiy quyidagi baytni yaratishda husni ta'lilga murojaat qilar ekan, bir faktni keltirib, uni mutlaqo dahli bo'lmagan biror hodisa bilan dalillashtiradi:

Og'zing sifatini qilurda xoma

Ko'p totlig' uchun yorildi tili.

Boshqacha qilib aytganda, xoma (qalam) og'zing vasfini yozayotgan edi, og'zingning shirinligidan qalamning tili yorildi demoqchi bo'ladi shoir. Bu bayt shirinlik haqida gap ketganda ishlatiladigan xalq iborasi (tilni yoradi-ya) singdirilgan:

Zanburi asal og'zi to'la shaxd ekanindan,

Irningni ko'rib, bemaza deb, bol to'kubdur.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

Yor labining ta'midan voqif bo'lgan bolari «mening asalim shirin emas ekan» deb o'z og'zidagi bolini to'kkan.

Mavlono Lutfiy quyidagi baytni husni ta'lil san'atini qo'llab, ajoyib poetik asoslashni namoyish etgan:

Yuzingdin lolarang eltib uyolib shahrga kirmas,
Aning bo'ynin kishi bog'lab keturmog'uncha sahrocin.

Mashuqa yanog'i tufayli xijolatli lola sahrolarda sargardon. Shoir lola ma'shuqa yuzidan rang o'g'irlab olgan deb «da'vo» qilmoqchi va buni lolaning sahrodan shaharga bog'lab olib kelinishi bilan asoslamog'qa. O'quvchi yaxshi biladiki, lola husn va rang o'g'risi emas. U tog' va cho'llar giyohi. Shunga qaramay, ma'shuqa va lola ko'rkini kuchaytirish uchun shoirning topgan ajoyib isbotiga yurakdan tan beramiz. Zotan, husni ta'lil-asoslash chiroyi.

Yuzingni k'orib gul xijl o'lg'oni jihatdin,
Gohi qizorur, gohi ishi handa dugulmu.

Husni ta'lil san'atini yaratishda jonsiz narsalarni jonlantirish va ularni odamlar bilan munosabatga jalb qilish huquqiga san'atkor ega bo'ladi.

Labingdin chun suchuklik qand o'g'urlar,
Solurlar el ani suvga yalang'och.

Qandni suv-choyga solib ichish kundalik mashg'ulotimizdir. Lutfiy bu hodisani: qand yor labidan chuchuklik o'g'irlagani uchun uni jazolash amaliyotiga yo'yadi, ya'ni qandni suvga tashlab eritilishini «uning yor labidan shirinlik o'g'irlagani» bilan asoslaydi, lekin bu asos tog'ri emas, chunki qand shirinlikni o'g'irlamaydi.

Quyidagi husni ta'lilda quyosh husnidan uyalib ko'kka qochib chiqadi.

Quyosh oydek yuzungnung xijlatidin
Qochib to'rtunchi ko'k uzra chiqibtur.

Husni ta'lil san'atidan foydalanuvchi sa'natkor bir-biriga mutlaqo dahli bo'lmagan voqea-hodisa, narsa-predmetlar orasidan shoirona aloqa-bog'lanish va sabab-vaj topadi. Ushbu san'atning ma'naviy emotsional ta'siri shundaki, kitobxon o'zi kutmagan holda jozibali asoslash qarshisidan chiqib qolib, bexosdan zavqlanib «qoyil!» « deb jilmayib yuboradi.

Husni ta'lil asar mazmuniga o'ziga xos romantik bo'yoq beradi, oddiy narsadan jozibali xarakterli obrazlar yaratadi.

Mubolag'a - narsa yoki hodisaga xos xususiyatni oshirib, mahovat qilib tasvirlash. Mubolag'a obrazni bo'rttirishga va shu yo'l bilan asarning tasvir kuchini oshirishga xizmat qiladi».

Mubolag'a arabcha so'z bo'lib, uning ma'nosi lof urish, bo'rttirish demakdir. Mubolag'ada shaxs, voqea va predmetlarning muayyan xususiyatlari bo'rttirib, kichraytirib, tasvirlanadi. Lutfiy g'azallarida biz mubolag'aning turli xillarini ko'ramiz. Bir necha misollar keltiramiz: